

Kada je politički sistem demokratski?
- Osvrt Džona Plamenca na neke kritike
i neka opravdanja predstavničke demokratije -

Abstract

U ovom radu analiziramo kritička promišljanja Džona Plamenca o prednostima i nedostacima predstavničke demokratije koje su u svojim delima ponudili utilitaristi, anarhomarksisti, te predstavnici tzv. akademskog napada na demokratiju - Mihels, Pareto i Moska. Tekst je podeljen na tri celine i dodatak.

Prvi deo rada posvećen je utilitarističkom argumentu za predstavničku demokratiju koji se temelji na Bentamovom principu najveće sreće najvećeg broja. Razmatraju se: ideja političke jednakosti, formula da je svaki čovek najbolji sudija svog interesa, te Plamenčeva dopuna utilitarističkoj odbrani demokratije.

U drugom delu teksta nalazi se pregled anarhomarksističkih sumnji i sumnji koje je u pogledu predstavničke demokratije imao Žan Žak Ruso. Dve su ključne teze o kojima se raspravlja: jedna, da predstavnička demokratija ne uspostavlja političku jednakost za sve, a druga, da ona ne doprinosi stvaranju odgovorne vlade.

Treća celina usmerena je na teorije Mihelsa, Pareta i Moske. Gvozdeni zakon oligarhije, teorija elite i koncept političke odgovornosti tumače se u kontekstu mogućnosti da se ostvari istinska demokratija.

Dodatak sadrži kratak uput na Plamenčevo razumevanje predstavničke demokratije.

Politički život Atine u 5. veku pre Hrista oslanjao se na političke ideale i političke institucije koje su građane izjednačavale i omogućavale im da se kandiduju i vrše određeni položaj u javnoj službi. Politička teorija, kao svesno i organizovano istraživanje političkih problema, nastala je na tlu antičke Grčke upravo u vreme ili nešto pre razvitka demokratije. Otuda Džon Plamenac na uvodnim stranicama knjige *Demokratija i iluzija* (Democracy and Illusion) saopštava da su demokratija i politička teorija rođeni blizanci.

Na osnovu tog uvida Plamenac smatra da su novovekovne političke ideje, a među njima i razvoj ideje demokratije, ukorenjene u tradiciji antičke političke misli. Bez obzira što nam antika kroz platonovsku i aristotelovsku teoriju nudi mogućnost različitog tumačenja vrednosti demokratskih ideala, obe velike teorije su bile značajne za utemeljenje modernog koncepta demokratije koji, kako tvrdi Plamenac, počinje Rusoom.

Uprkos tome što postoji jasna povezanost između demokratske misli koja je pratila razvoj neposredne demokratije u antičkim polisima i demokratske političke teorije koja se razvijala u zemljama Zapada tokom i nakon 18. veka, važno je napomenuti i razliku koja jaz između dve vrste demokratskih teorija čini skoro nesavladivim. Ova razlika uslovljena je nastankom moderne države i istorijskim zbivanjima na tlu Evrope i Amerike. Razvoj moderne države onemogućio je primenu principa neposredne demokratije na politička uređenja velikih zajednica, ali je istovremeno otvorio pitanje načina dolaska do ključnih političkih odluka. Društvene promene koje su obeležile istoriju 18. i 19. veka nagoveštavale su promenu odnosa među klasama uspostavljenim u evropskim društvima i utemeljenje oblika vladavine koji će odgovarati na zahteve narastajućeg građanstva. Usledio je i demokratski odgovor na izazov promena, a kao prvo postavljeno je pitanje o kakvoj vrsti demokratije govorimo.

Od vremena kada su veće zemlje Zapada postale demokratske javlja se i novi tip demokratskog uređenja koji nazivamo predstavnička ili reprezentativna demokratija. Ona počiva na principu da građanstvo jedne zajednice ima mogućnost da utiče na proces odlučivanja preko svojih predstavnika. Predstavničko telo u tom slučaju zastupa volju građana koji svoje predstavnike mogu, ukoliko su nezadovoljni načinom na koji ih zastupaju, s vremena na vreme menjati. Upravo je predstavnička demokratija predmet analize Džona Plamenca. Pažnja je u ovom tekstu usmerena na deo Plamenčevih kritičkih promišljanja o prednostima i nedostacima predstavničke demokratije koje su ponudili utilitaristi, anarhomarksisti, te predstavnici tzv. akademskog napada na demokratiju - Mihels, Pareto i Moska.

1. Utilitaristički argument za predstavničku demokratiju

U delu *Engleski utilitaristi* (The English Utilitarians) Džon Plamenac navodi da se utilitaristička doktrina najviše razvila u Engleskoj i da predstavlja najznačajniji doprinos pisaca na ostrvu razvoju moralne i političke teorije. To ne znači da u ostatku Evrope nije bilo autora koji su razvijali ideje koje bazično pripadaju ovoj teoriji. Međutim najdalje su otišli pisci koji su stvarali

na ostrvu. Među brojnim imenima po značaju se izdvajaju: Dejvid Hjum (David Hume), Džeremi Bentam (Jeremy Bentham), Džejms Mil (James Mill) i Džon Stjuart Mil (John Stuart Mill).

Utilitaristička teorija se najčešće prepoznaje po načelu najveće sreće, koje je u političku teoriju uveo Bentam. Ovo načelo sugerise da pojedinac treba da deluje tako da što je više moguće osigura da on i osobe na koje njegovo delovanje može uticati steknu što veću moguću sreću. Načelo je, međutim, deo utilitarističke doktrine, koju možemo definisati samo ukoliko pokušamo da otkrijemo karakteristike koje su zajedničke Hjumu, Bentamu, te Džejmsu i Džonu Milu. Prema Plamenčevom razumevanju, definišući elementi utilitarizma i elementi koje kao istinite i prihvatljive afirmišu sva četvorica autora su sledeći:

- a) Zadovoljstvo je dobro ili poželjno zbog njega samog; ljudi nazivaju dobrim one stvari koje donose ili su sredstva za postizanje zadovoljstva;
- b) Jednaka zadovoljstva dvoje ili više ljudi predstavljaju jednaka dobra;
- c) Nijedna aktivnost nije ispravna ukoliko subjektu aktivnosti, pod datim okolnostima, ne pomaže da ostvari najveću sreću;
- d) Obaveze ljudi prema vladi države u kojoj žive i obaveze vlade prema njima nemaju nikakve veze sa načinom na koji je vlada prvobitno stekla moć ili je upravo održava, osim u slučaju kad način sticanja prvobitne moći i način njenog održavanja utiču na sposobnost vlade da realizuje svoje obaveze.

Prema utilitarističkoj teoriji krajnji cilj svakog čoveka jeste postizanje maksimalnog stepena zadovoljstva. Da bi čovek ostvario ovaj cilj neophodno je da prihvati uslov da i svaki drugi čovek ima za cilj ostvarenje sopstvenog zadovoljstva. Stoga je interes ljudi koji žive u zajednici da jedni drugima priznaju da primarni interes onog drugog jeste upravo njegova sreća i da će se shodno tom priznanju ophoditi prema svima ostalima.

Pisci koji pripadaju utilitarističkoj tradiciji argumentuju u prilog tvrdnje da oblik vladavine koji više nego drugi oblici obezbeđuje ostvarenje maksimalnog zadovoljstva ljudi koji žive u zajednici jeste predstavnička demokratija. Budući da nam Plamenac saopštava „da dobar deo teoretisanja o demokratiji na Zapadu, naročito u akademskim krugovima, mada retko eksplicitno ili potpuno utilitarno, sadrži snažnu utilitarnu predrasudu“, u ovom tekstu nas interesuje na koji način utilitaristička teorija daje snažnu podršku demokratskom političkom sistemu. Nameravamo, dakle, da analiziramo argumente koje utilitaristi koriste kako bi dokazali tvrdnju da predstavnička demokratija obezbeđuje najveću sreću najvećeg broja ljudi.

U pokušaju da otkrijemo kako su ideje utilitarizma povezane sa demokratskim političkim sistemom neophodno je da se podsetimo jedne od definišućih teza utilitarizma. Ona kaže da pravo jednog čoveka da ostvari svoje zadovoljstvo ili sreću ne može biti manje ili više vredno od prava drugog čoveka da ostvari svoje zadovoljstvo ili sreću. Ovu ideju Plamenac naziva

pravom na jednakost i zaključuje da ono, uz izvesne pretpostavke o ljudskoj prirodi, čini temelj utilitarističkog argumenta za demokratiju. Ukoliko među ljudima postoji jednakost, ovako definisana, onda će najbolja vladavina biti ona koja može da obezbedi ostvarenje te vrste jednakosti. Ukoliko nečije pravo na sreću nije niti nadređeno niti podređeno pravu na sreću bilo koga drugoga, onda će najbolja vlada biti ona koju čine predstavnici koji, kada učestvuju u upravljanju zajednicom, osluškujući zahteve upućene upravljačima, nikada ne zaboravljaju da, i kada su na vlasti, njihovo pravo na sreću ne može biti pretpostavljeno pravu na sreću bilo koje druge osobe. Vladavina koja to obezbeđuje, prema mišljenju utilitarista, jeste predstavnička demokratija.

Druga ideja, koja služi kao osnova za utilitarističko opravdanje predstavničke demokratije, polazi od pretpostavke da je svaki čovek najbolji sudija svog interesa. U slučaju da je ova pretpostavka tačna, ljudi će za svoje predstavnike uvek birati one osobe čija će ideja vodilja biti najveća sreća najvećeg broja ljudi, što je Bentamova formula javnog dobra. Ako za predstavnike izaberemo takve ljude, onda će, prema Plamenčevoj analizi, oni uvek voditi računa o javnom interesu koji će biti sastavljen od pojedinačnih interesa. Budući da oni koji vladaju, a tu moć u reprezentativnoj demokratiji imaju predstavnici, pored javnog dobra kojem služe kao svoj cilj imaju i sopstvenu sreću, oni će nastojati da koliko god je moguće osiguraju da se ostvarenje njihove sreće i najveće sreće najvećeg broja poklope. Samo u tom slučaju smanjuju rizik da izgube vlast, a upravo zbog toga je logično očekivati da će javni interes biti pretpostavljen ili u najgoroj varijanti izjednačen privatnim interesima.

Plamenac daje primedbu argumentaciji Bentama i Džejsa Mila. On postavlja pitanje relevantnosti tvdnje da je svaki čovek najbolji sudija svojeg interesa za utilitaristički zaključak u prilog predstavničke demokratije. On proširuje dokaze koje su ponudili utilitaristi dopunjujući i načelo najveće sreće pravilom da treba da radiš tako da osiguraš da ljudi, što je više moguće, dobiju ono što žele u skladu sa svojim sklonostima. Utilitaristički argumenti za demokratiju postaju potpuni samo uz dodatak ovog pravila i uz prihvatanje dva načela koje Plamenac smatra nužnim kako bi utilitaristička teorija u pogledu opravdanja predstavničke demokratije bila zaokružena.

Nije moguće, tvrdi Plamenac, da, u uslovima postojanja velikog broja grupa ljudi koje definišu svoje interese i kao zahteve ih upućuju vladi, svako od nas pojedinačno, pepoznavši šta nas čini srećnim stupi u direktan kontakt sa vladom ne bi li ostvario svoju sreću. Jedino je moguće da preko grupa koje organizovano šalju zahteve prema vladi pokušamo da zadovoljimo i sopstveni interes. Tada, ipak, nije moguće očekivati da će baš nas interes, baš naša sreća biti u potpunosti ostvarena jer se, pre nego što bude razmatrana u vladi, naša želja susreće sa željama mnogih i u tom susretu neumitno menja. Tako dolazimo do situacije u kojoj, uprkos tome što sami prepoznamo šta je naš

interes i šta nas čini srećnim, nismo u mogućnosti da zadovoljimo tu našu potrebu.

Otud Plamenac zaključuje da tvrdnja da je svaki čovek sudija sopstvenog interesa nije nužno argument za predstavničku demokratiju. Jer u sistemu vladavine koji nazivamo predstavnička demokratija svaka osoba saopštava šta je njen interes glasajući na izborima. Prebrojavanje glasova, međutim, nije način da se otkrije šta su glasači mislili da će njih učiniti srećnima ili koji njihov pojedinačni interes treba da bude zadovoljen. Zato Plamenac uvodi novi argument koji je postavljen kao indiferentan u odnosu na sreću bilo kog čoveka i koji se bavi zahtevima koji dolaze od potčinjenih. „Pravi posao vlade je da zadovolji aktualne i verovatne buduće zahteve vladi“, smatra Plamenac. Samo ovako formulasano, utilitaristički dokaz za demokratiju ima logički smisao, jer se prirodno nadovezuje na načelo najveće sreće.

Plamenac uvodi još jedan dodatak utilitarističkom argumentovanju u prilog predstavničke demokratije. Uvođenjem ovog argumenta, prema Plamencu, utilitaristička teorija postaje sasvim smisljena i celovita. On piše da vlada, osim što treba da odgovara na zahteve koje joj iznose potčinjeni, ne sme da odlučuje koji zahtevi će joj biti upućeni. Odgovornost vlade prema potčinjenima meri se i mogućnošću da oni sami, mimo učešća vlade, razumeju šta su interesi koje žele da ostvare. U savremenom svetu, vlada često nastoji da ostvari kontrolu i nad time šta potčinjeni smatraju da jeste njihov interes i šta ih čini srećnim. Ukoliko je, međutim, ostvarena puna odgovornost vlade prema njenim potčinjenima, onda se vrsta kontrole koju smo pomenuli automatski gubi. Na osnovu izloženog utilitaristički argument za predstavničku demokratiju postaje potpun.

Demokratska teorija ne počiva isključivo na idejama utilitarizma. Ona sažima tradicije različitih političkih teorija i istovremeno se suočava sa napadima autora koji su mišljenja da demokratski ideali i vrednosti predstavljaju varku. Analizirajući demokratsku teoriju, Plamenac razmatra i napad na demokratiju kao na iluziju. Ovaj napad, sugeriše Plamenac, imao je dva različita oblika: prvi anarhomarksistički, dok drugi naziva akademskim.

2. Analiza anarhističkog i marksističkog napada na demokratiju

Demokratski ideali su ostvarljivi, prema anarhistima i marksistima, ali ne u postojećim društvima Zapada. Zato sistemi vladavine u njima treba da budu transformisani. Da bismo razumeli otklon koji anarhisti i marksisti prave u odnosu na tzv. „buržoasku“ demokratiju Zapada, neophodno je da otkrijemo koju vrstu argumenata koriste protiv takvih društava.

Anarhomarksistički napad na demokratiju počinje dilemom o potrebi postojanja države i njenih institucija budući da državni aparat najčešće deluje tako da prisiljava ljude da rade ono što ne žele da rade i da vlada ima znatan

prostor za neodgovorno upravljanje zajednicom. Ako demokratska teorija polazi od pretpostavke da odgovornost vlade prema narodu treba da bude jedan od preduslova ostvarenja njenih ideala, anarhomarksisti zaključuju da je svaka vlada koja nije odgovorna narodu nedemokratska ili, ako se i naziva demokratskom, da je to onda samo privid demokratije ili lažna demokratija. Anarhomarksisti takav sistem nazivaju varkom.

Osim na neodgovornosti vlade prema narodu, tumačenje ovog sistema vladavine kao varke počiva i na sledećim razlozima:

1. Tamo gde postoje velike nejednakosti u bogatstvu, vlast i uticaj, bez obzira na oblik vladavine, uvek najviše pripada bogatima, jer jedino oni svojoj deci mogu da pruže skupo obrazovanje potrebno za položaje koji nose vlast i uticaj;
2. Tamo gde politički sistem, da bi funkcionisao efikasno, iziskuje velike organizacije, vlast i uticaj pripadaju onima koji su im na čelu, a ne običnim članovima;
3. Tamo gde postoje velike društvene nejednakosti, vođe, ma kako da je skromno njihovo poreklo, brzo stižu stavove i ambicije privilegovanih i gube dodir sa svojim sledbenicima;
4. Vlast i uticaj u velikoj meri zavise od informacija i bogati su u boljem položaju od siromašnih da ih steknu i kontrolišu.

Navedeni razlozi, smatra Plamenac, mogu biti grupisani u dva ključna argumenta koje anarhomarksisti koriste u napadu na demokratiju kao varku. Prvi argument polazi od jednakosti kao centralne vrednosti demokratskog poretka pokazujući da društvene nejednakosti nužno sprečavaju političku jednakost. Drugi argument se odnosi na odgovornost vlade i njime se tvrdi da vlada ne može biti odgovorna narodu onda kada je mala frakcija ili grupa ljudi odabrana na javne dužnosti na opštim izborima.

Vrsta argumenata iz prve grupe udaljava nas od rasprave o strukturi vladavine i usmerava nas ka razmatranju demokratskih ideala i kategoriji moći. Ona nam kaže da treba ukinuti društvene nejednakosti kako bi bila ostvarena politička jednakost koja je ideal demokratije. Društvene nejednakosti mogu biti eliminisane samo ukoliko svi građani imaju priliku da vrše vlast. Iz ovog stava sledi da predstavnička demokratija nikada ne može da ostvari političku jednakost.

Sa druge strane, ona eliminiše neposredno odlučivanje građana i već time doprinosi izdvajanju jednog broja osoba koje, budući da zauzimaju pozicije na kojima se donose najvažnije odluke, osvajaju političku moć. Politička moć vodi ka sticanju ekonomske moći i uticaja, a time se dolazi do diferencijacije unutar građanstva i stvaranja društvene nejednakosti. Otud, tvrde anarhomarksisti, treba ukinuti vlast koju ne vrše građani i na koncu treba ukinuti državu.

Prethodnom raspravom smo nagovestili i drugi argument koji anarhomarksisti koriste protiv predstavničke demokratije. On se temelji na neodgovornosti odabrane grupe ljudi koja upravlja zajednicom prema

građanima zajednice. Samo građanstvo koje je u stanju da saopšti svoju političku volju može da stvori uslove za odgovorno upravljanje zajednicom. Građanstvo koje kreiranje takve volje prepusti svojim predstavnicima nema političku volju, a time ne može imati ni odgovornu elitu. Tako nas anarhomarksisti u svojim razmišljanjima o predstavničkoj demokratiji suočavaju sa razmišljanjima akademskih skeptika, čije ideje ćemo analizirati u narednom poglavlju, ali i sa idejama Žana Žaka Rusoa, koji je više nego ijedan moderni politički teoretičar zagovarao društvo jednakih.

I anarhomarksisti i Ruso vide društvo jednakih kao ideal. Oni ne posmatraju predstavničku demokratiju kao dobro uređeno demokratsko društvo. Razlozi koje Ruso koristi u napadu na velike države mogli bi da posluže anarhistima u kritikovanju „buržoask“ demokratije. Rusoovo društvo jednakih komplementarno je sa idejama anarhomarksista.

Ruso tvrdi da društvo jednakih postoji kada se stvori nekoliko uslova. Prvi uslov jeste da svaki čovek može da učestvuje u donošenju odluka koje se tiču zajednice. Ovaj uslov lako možemo da dovedemo u vezu sa anarhomarksističkom tezom da svi građani treba da imaju priliku da vrše vlast i da učestvuju u odlučivanju. Argument se tiče pristanka ili davanja saglasnosti ljudi kao elementa donošenja suverenih odluka.

Drugi uslov odnosi se na razumevanje pojedinca kao subjekta koji individualno treba da učestvuje u odlučivanju o najvažnijim pitanjima, a ne da svoje aktivnosti obavlja kao deo grupe ili udruženja. Time se onemogućava stvaranje organizacija koje, apsorbujući interese i mišljenja pojedinaca, postaju jedini polagaoci prava na odlučivanje i vlast.

Treći uslov najviše raduje anarhomarksiste. Ruso tvrdi da je društvo jednakih moguće samo ukoliko građani sami donose svoje zakone i ne biraju predstavnike da to čine umesto njih. Ova Rusoova primedba sasvim se uklapa u anarhomarksističko viđenje slabosti predstavničke demokratije. Ruso primećuje da je odgovornost predstavnika prema biračima u najboljem slučaju povremena i neodređena, a kao primer daje Englesku, za čije građane kaže da „zamišljaju da su slobodni, a da to jesu samo posle dugih intervala, kada se late nevolje da izaberu predstavnike.“

Četvrti uslov odnosi se na jednaki status svakog građanina pred zakonom. Ruso kaže da je to moguće ostvariti samo ukoliko telo koje donosi zakone nema nikakvog uticaja na kasnije sprovođenje zakona. Pravi motiv građana koji učestvuju u donošenju zakona u tom slučaju bilo bi donošenje odluka koje su primenljive na sve građane podjednako. Verujemo da ovaj uslov ne bi osporio bilo koji anarhomarksista.

I Ruso i anarhomarksisti ponudili su ideje kojima su pokušavali da ospore mogućnost funkcionisanja predstavničke demokratije. Oni su smatrali da predstavnička demokratija ne postiže dva važna demokratska cilja: ona ne uspostavlja političku jednakost za sve i ona ne doprinosi stvaranju odgovorne

vlade. Zbog toga su anarhomarksisti predstavničke demokratije svog vremena nazivali varkom.

Jednako značajan bio je osvrt na demokratiju tzv. akademskih skeptika. I oni su smatrali da su savremeni demokratski sistemi Zapada iluzija. Za ovu tvrdnju ponudili su nove argumente u odnosu na one koji su dolazili iz polja anarhizma i marksizma.

3. Napad akademskih skeptika na demokratiju

Akademskim napadom na demokratiju Plamenac naziva argumente koje protiv predstavničke demokratije iznose Mihels, Moska i Pareto. Iako su pristupi analizi demokratskog poretka ove trojice autora slični, svaki od njih unosi u raspravu i nove pojmove. Mihels nam tako ostavlja raspravu o „gvozdenom zakonu oligarhije“, dok Pareto i Moska ispituju pojmove elite i vladajuće klase. Plamenac posvećuje pažnju svakom od ovih pojmova posebno.

3.1. Gvozdeni zakon oligarhije

U knjizi *Političke partije*, Mihels se poziva na deo iz *Društvenog ugovora*, u kojem Ruso tvrdi da demokratija nije postojala i da nikada neće ni postojati. Uprkos tome što tumače različite koncepte demokratije, i jedan i drugi autor se susreću u onome što nazivaju posledicom demokratske vrste upravljanja - težnjom da vlast pređe sa mnoštva na nekolicinu. Ovu pojavu Mihels naziva gvozdenim zakonom oligarhije i tvrdi da upravo on uništava demokratski karakter jednog poretka. Rusoovu tvrdnju koja se odnosi na starogrčki koncept demokratije Mihels usmerava na tumačenje predstavničke demokratije. On zaključuje da velike demokratije Zapada predstavljaju iluziju, jer težnja ka oligarhiji, koja se u njima nužno javlja, onemogućava ili barem umanjuje odgovornost onih koji su izabrani da upravljaju.

Suština Mihelsovog argumenta koncentrisana je u sledećem: gvozdeni zakon oligarhije deluje u svim organizacijama bez obzira na njihove ciljeve. Ako predstavnička demokratija počiva na delovanju različitih grupa koje se nadmeću za ostvarenje svojih zahteva i interesa i koje prema gvozdenom zakonu oligarhije postaju autoritarne i oligarhijske, onda se takav politički sistem ne može nazvati demokratskim. Na osnovu karaktera grupa i organizacija koje politički život u jednom sistemu čine mogućim Mihels izvodi zaključak o nedemokratičnosti političkog sistema. Džon Plamenac sugerise nekoliko primedbi Mihelsovoj argumentaciji.

Plamenac je najpre saglasan sa Mihelsovim stavom u pogledu mogućnosti da pozicije lidera ili donosilaca odluka mogu da učine osobe koje zauzimaju te pozicije manje odgovornima prema članovima svoje organizacija ili prema

biračima. Ali, to ne mora uvek da bude tako. Moguće je da se elita koja donosi odluke ponaša tako da sledi sve demokratske procedure koje su uspostavljene formiranjem organizacije i da se prema svojim „podređenima“ ponaša sasvim odgovorno. Postojanje vođstva nije dokaz nedemokratičnosti, kaže Plamenac. „Moramo praviti razliku između vrsta vođstava i pokazati kako neke od njih isključuju istinsku odgovornost a neke ne.“

Osim toga, postojanje organizacija koje su oligarhijski uređene još ništa ne mora da nam govori o političkom sistemu u okviru kojeg deluju. Politički sistem predstavlja posebno polje, sa svojim pravilima u čiji okvir treba da se smeste svi akteri koji žele da učestvuju u političkom životu. „Priroda političkog sistema, bar ne u istom smislu, nije ekvivalentna prirodi onoga što uključuje.“ Tako Plamenac pokazuje da pretpostavke od kojih Mihels polazi ne dovode nužno do zaključaka koje je docnije izveo.

Koristeći Mihelsa Plamenac tvrdi da pitanje političke odgovornosti manjine, koja predlaže i donosi odluke, prema biračima jeste centralno pitanje predstavničke demokratije. Ono je važno zbog toga što se u modernim demokratijama često suočavamo sa neodgovornošću elite na vlasti. Ali razlog koji ovu vrstu neodgovornosti čini prisutnom nije oligarhijski karakter političkih partija i drugih grupa koje deluju u političkom polju. Elite postaju neodgovorne jer veličina zemlje, njen politički sistem i raznovrsnost interesnih grupa čine birače nesigurnim u pogledu mogućnosti da naprave sopstveni izbor. Birači se u modernim društvima nalaze u konfuziji oko odlučivanja o tome koja ponuda ili koja politika je najbolja. Kompleksnost delovanja institucija, postojanje sve zamršenijeg sistema procedura, sve veća birokratizovanost javne uprave čine birače udaljenim od predstavnika koji donose odluke.

U toj tvrdnji nalazi se pravi uzrok neodgovornog ponašanja vlade prema narodu. Čak i kada su veoma birokratizovane i oligarhijski uređene, političke partije i grupe za pritisak, budući da same kreiraju i predlažu politike, uvek doprinose da birači bolje razumeju politički proces i ideje oko kojih se najvažniji akteri takmiče u političkom polju. Suprotno onome što tvrdi Mihels, organizacije i grupe najčešće doprinose učvršćenju demokratije i njenih vrednosti, a struktura organizacija i pitanje karaktera vođstva teško se mogu dovesti u direktnu vezu sa karakterom predstavničke demokratije.

Pitanje elite ili vladajuće klase je posebno polje istraživanja u okviru demokratske teorije. Ovim pitanjem su se, i pre nego što je Mihels napisao knjigu *Političke partije*, bavili italijanski pisci Mosca i Pareto. I jednog i drugog Plamenac svrstava među autore koji pripadaju tzv. akademskom napadu na demokratiju. Njihovi argumenti dodiruju se sa argumentima koje Mihels koristi u svojoj analizi predstavničke demokratije. Plamenac se pak u svom komentaru usmerava na delove njihovih teorija koji nude dodatne razloge za tumačenje predstavničke demokratije kao iluzije.

3.2. Elita i problem odgovornosti

Veći deo osvrta na akademski napad na demokratiju Plamenac posvećuje idejama Moske i Mihelsa. Manje ga interesuju Paretovi stavovi zbog toga što u *Raspravi o opštoj sociologiji* nema razmatranja o funkcionisanju demokratskih institucija koja vode ka zaključku o postojanju nesklada između onoga šta demokratske institucije rade i ciljeva koje nameravaju da postignu. Otud je oštrica rasprave o političkoj klasi u Plamenčevom delu *Demokratija i iluzija* usmerena na ideje Gaetana Moske.

U svakom društvu, smatra Moska, postoji manjina koja upravlja zajednicom. Ona se se zove elita ili politička klasa. Ova manjina se razlikuje od preostalih članova zajednice po tome što raspolaže uticajem i moći - ona vlada ostatkom zajednice. Upravo to što ova grupa ljudi, zbog pozicija moći koje je zauzela i uticaja koji sa tih pozicija može da vrši u okviru predstavničkog sistema vladavine, postaje dominantna, čini predstavničku demokratiju iluzijom. Dominantnost političke klase čini je, na koncu, neodgovornom u odnosu na one koji su je birali.

Predstavničke demokratije se, ako sledimo argumentaciju Moske, po karakteru vladanja, nekada više razlikuju između sebe nego što je razlika između takvog oblika organizacije vlasti i oligarhija ili čak monarhija s kraja 19. i početka 20. veka. Uprkos tome što njena elita jeste izabrana od onih kojima upravlja, način odlučivanja i raspodela moći unutar zajednice ne čine je, nužno, različitom u odnosu na autoritarne sisteme vladavine. Otud se Moski čini da su ideali demokratije u predstavničkim sistemima vladavine nedostižni.

Teorija elite koju nalazimo u delima italijanskih pisaca s kraja 19. i početka 20. veka nudi nam još jedan argument za nemogućnost ostvarenja demokratskih principa. Tim argumentom se ističe da elitu koja nestane zamenjuje nova klasa upravljača i da ceo proces upravljanja čini kružno smenjivanje elita. Budući da svaka nova elita zadržava karakteristike vladanja svake prethodne, to je i predstavnička demokratija nemoguća ukoliko se temelji na ovom sistemu vladavine.

Džon Plamenac smatra da Moska previđa nekoliko elemenata funkcionisanja predstavničke demokratije koji mogu biti determinišući za njeno razumevanje.

On je najpre saglasan da u sistemu predstavničke demokratije postoji kruženje elita. Uvek postoji, piše Plamenac, aktivna manjina i pasivna većina. Takođe, uvek će postojati odabrana elita koja će da vrši vlast. Važno pitanje je, međutim, kako je elita došla do vlasti. U predstavničkoj demokratiji elita dolazi na vlast putem izbora i to je već dovoljno da napravimo razliku između ovog i drugih sistema vladavine. Svaki sledeći izbori nose verovatnoću da će druga grupa ljudi osvojiti vlast. Kruženje elita uvek donosi promenu i nije moguće da svaka naredna elita vlada na isti način na koji su to činile prethodne. Otud Plamenac kaže da smenjivanje elita nije „pitanje

nasleđivanja“, čime se potire Moskina tvrdnja o istom načinu vladanja političke klase koliko god da je prisutna promenljivost u njenom članstvu.

Značajnijom se čini Plamenčeva primedba upućena Moski kojom se problematizuje zaključak da samo postojanje elita, koje se smenjuju na vlasti, onemogućava istinsku demokratiju. I Moska i Plamenac smatraju da je postojanje dominantne manjine koja vlada konstanta predstavničke demokratije. Za razliku od Moske koji nas ubeđuje da ukoliko smo saglasni sa tvrdnjom o elitama kao konstanti političkog sistema time automatski prihvatamo nemogućnost ostvarenja istinske demokratije, Plamenac tvrdi da takav zaključak treba dodatno argumentovati ako hoćemo da budemo saglasni sa njim. Nije po sebi jasno da je postojanje elita nužno u suprotnosti sa idealima demokratskog poretka.

I Pareto i Moska pretpostavljaju da zauzimanje pozicija vlasti otvara velike mogućnosti uticanja na volju drugih ljudi. Plamenac prihvata tu pretpostavku, ali zaključuje da preuzimanje vođstva ne znači nametanje volje drugima. Demokratičnosti jednog sistema ne doprinosi samo upravljačka elita već i karakter i efekti aktivnosti građana prema onima koji vladaju. Neprecizno je opisivati predstavničke demokratije shvatajući elitu kao nedodirljivu i neodgovornu prema građanstvu. Ovaj sistem vladavine moguće je tačno predstaviti samo ako se u obzir uzme način na koji elita stiže vlast, način na koji se ona menja i način na koji dobija podršku za ostvarenje svojih politika. Sve to nije moguće uraditi ako upravljače posmatramo izdvojeno od birača, koji periodično saopštavaju svoje zahteve i interese. Ako političke procese u predstavničkoj demokratiji posmatramo na ovaj način, onda se, po mišljenju Džona Plamenca, ne treba plašiti argumenata koji se javljaju protiv nje.

Kao što je navedeno u prvim rečenicama ovog poglavlja, Plamenac je više zainteresovan za kritiku Moskinih nego Paretovih ideja. Postoje, ipak, barem dve tačke u kojima Plamenac preispituje značaj Paretovih razmišljanja o vrednosti predstavničke demokratije. U oba primera zaključuje da Pareto nedovoljno dobro argumentuje svoje stavove.

Prva teza kojom Pareto potvrđuje svoju sumnju u demokratiju tiče se ljudskog ponašanja. Pareto tvrdi da je samo mali deo ljudskog ponašanja logičan ili racionalan. A tamo gde najveći deo ljudskog ponašanja nije racionalan, vera u demokratiju ne može biti jaka.

Plamenac smatra da je ova vrsta argumenta nedovoljna za ozbiljnu upitanost o vrednosti predstavničke demokratije. On tvrdi da se ljudsko ponašanje ne može na ovaj način dovoditi u vezu kako sa demokratijom tako ni sa drugim oblicima vladavine. Ako pretpostavimo da je političko ponašanje manje racionalno od drugih oblika ponašanja, čak i u tom slučaju predstavnička demokratija nije manje moguća nego bilo koji drugi oblik vladavine.

Paretov argument o racionalnom ponašanju može imati smisla samo ako ga dovedemo u vezu sa političkom odgovornošću. To se može postići sledećom logikom: da bi osobe koje su izabrane na javne funkcije mogle da budu

odgovorne, neophodno je da njihovi birači budu dobro obavešteni o namerama kandidata za te funkcije i da budu u stanju da procene njihov učinak dok su na položaju. Ključno pitanje je koliki je nivo znanja koje birač treba da ima u pogledu kandidatovih namera i politika koje će realizovati da bismo njegov izbor mogli da smatramo racionalnim. Politička odgovornost, prema Paretu, ne može da postoji upravo zbog neracionalne prirode samog čoveka. Ako ne postoji politička odgovornost unutar zajednice, tada ne možemo da govorimo o ostvarenju vrednosti predstavničke demokratije.

Nema mogućnosti da se utvrde kriterijumi koji će određivati nivo racionalnog korišćenja glasova, smatra Plamenac. To, ipak, ne znači da prilikom glasanja birači nisu u stanju da donesu svesnu odluku. Donošenje svesne odluke, prema Plamenčevom sudu, podrazumeva da birač razume situaciju u kojoj se nalazi i mogućnosti koje mu se izborom pružaju. Da bi mogli doneti svesnu odluku, birači treba da razumeju kakva je priroda položaja za koji se kandidat bori na izborima. Oni treba da znaju da će on imati inicijativu u pogledu donošenja odluka, ali i da će oni biti u stanju da kandidata za koga su glasali liše njegovog položaja.

Plamenac, s druge strane, prihvata stav da definišući element ostvarenja predstavničke demokratije jeste postojanje političke odgovornosti. On piše da „politička odgovornost postoji tamo gde postoje dva uslova: gde su građani slobodni da kritikuju svoje vladare i iznose zahteve i steknu podršku za politiku kojoj su naklonjeni i za uverenja kojih se drže; i gde su najviši donosioci zakona i kreatori politike izabrani na slobodnim i periodičnim izborima.“ Ako prihvatimo ovo tumačenje političke odgovornosti i vežemo ga za Paretovo razumevanje čovekovog ponašanja kao neracionalnog i potom se upitamo za mogućnost postojanja predstavničke demokratije, dolazimo do zaključka da ostvarenje demokratije nema direktne veze sa shvatanjem čoveka kao više ili manje racionalnog bića. Ono ima veze sa političkom odgovornošću koja jasno pozicionira birača u odnosu na predstavnike za koje je glasao. Ostvarenje demokratije ima veze sa mogućnošću da pojedinac ili grupa ljudi nastupa prema vlasti sa zahtevima i kritikama, i da pojedinci ili grupa ljudi imaju slobodu da biraju svoje predstavnike na pozicije vlasti.

Druga Paretova teza kojom dovodi u sumnju mogućnost ostvarenja ideala predstavničke demokratije odnosi se na elite. Pareto tvrdi da su u svakom društvu važne elite, a da mase idu tamo kuda ih one vode.

Plamenac ne negira Paretovu tvrdnju o važnosti elita, ali je smatra irelevantnom za pitanje mogućnosti demokratije. Naznačivši da postojanje odgovornosti elita omogućava postojanje istinskog demokratskog poretka, Plamenac radije objašnjava razlike koje postoje među vrstama vođstva i političku odgovornost isključivo vezuje za jednu od njih.

Tri vrste delatnosti, kada je reč o vođstvu, su važne za organizovanje i politiku: menadžment, upravljanje i vođstvo. Menadžeri usmeravaju rad drugih i sa njima su angažovani u istoj organizaciji i na istom poslu. Upravljanje čini

donošenje pravila za rad i njihova primena. Vođstvo se, prema Džonu Plamencu, sastoji u promovisanju ideje ili određivanju nekog razloga koji ljudi dele. Dok u menadžmentu mogu da postoje potčinjeni, a u upravljanju podređeni, u vođstvu postoje sledbenici i vođa je njihov predstavnik.

Vođstvo je postalo značajna karakteristika političkog života modernih demokratskih država. Ono podrazumeva da je elita na vlasti aktivna, da vodi svoje sledbenike i da ima inicijativu. Istovremeno, vođstvo znači odgovornost prema svojim sledbenicima koja nekada podrazumeva da klasa koja zauzima pozicije vlasti treba da prihvati inicijativu svojih glasača. Otuda politička odgovornost, više nego bilo koja druga kategorija, jeste merilo demokratskog upravljanja elite koja je na vlasti.

4. Dodatak

Rasprava o demokratskom političkom poretku podrazumeva određenje demokratije kao i razumevanje njenog značaja i značenja za politički život. Često nije jasna stvar, bilo da je reč o autorima koji nalaze reči opravdanja ili sumnje, šta se podrazumeva pod demokratskim sistemom vladavine. Analizirajući Plamenčevu kritiku utilitarističkog argumenta za demokratiju, zaključili smo da on nije dovoljan. Baveći se sumnjama koje su u odnosu na predstavničku demokratiju saopštili Ruso, anarhomarksisti, Mihels, Pareto i Moska, izdvojili smo nekoliko pojmova koje su, prema sudu ovih autora, definišući za oblik vladavine koji istražujemo. Politička jednakost, odgovornost elita i racionalnost glasača uzeti za sebe ipak nam nisu omogućili da formiramo jasnu sliku o tome šta demokratija jeste. Najveći broj pogrešaka koji je došao iz polja ovih teorija nastao je zbog nepreciznog definisanja toga šta čini demokratiju.

Demokratija je, smatra Plamenac, stvar prava, obaveza i procedura koje obezbeđuju da su prava i obaveze ispunjeni. U modernim društvima, demokratski sistem podrazumeva interakciju između nosilaca moći, koji su izabrani da donose važne odluke u ograničenom vremenskom periodu, i građana, koji slobodno saopštavaju svoje zahteve onima koji odlučuju i slobodno ih kritikuju. Procedure postoje kako bi komunikacija između jednih i drugih tekla neometano, i kako bi bilo osigurano da prava pojedinaca i grupa neće biti ugrožena.

Demokratiju je moguće vrednovati prema njenom funkcionisanju i rezultatima koje daje. Plamenac je na osnovu argumenata došao do zaključka šta je potrebno političkom sistemu da se on okarakterise kao demokratski. Na osnovu toga on je stao da brani demokratiju od onih koji su je osporavali. On to nije uradio iz predubedenja ili iz osećaja simpatije prema demokratskoj tradiciji, već dokazivanjem. Argumenti su ga uverili da je predstavnička demokratija moguć i opravdan sistem vladavine.

Literatura:

1. Jeremy Bentham, *The Fragment on Government*, (<http://www.efm.bris.ac.uk/het/bentham/government.htm>, internet stranica posećena 22. maja 2007. godine).
2. Jeremy Bentham, *The Introduction to the Principles of Morals and Legislation*, (<http://www.la.utexas.edu/research/poltheory/bentham/ipml/ipml.toc.html>, internet stranica posećena 22. maja 2007. godine)
3. David Hume, *A Treatise of Human Nature*, Clarendon Press, Oxford, 1896.
4. David Hume, *An Enquiry Concerning the Principles of Morals*, Clarendon Press, Oxford, 1902.
5. Robert Michels, *Political Parties*, Batoche Books, Kitchener, 2001 (sadržaj knjige je dostupan na internet stranici: <http://socserv.mcmaster.ca/econ/ugcm/3ll3/michels/polipart.pdf>, posećeno 31. maja 2007. godine)
6. James Mill, *Government*, (sadržaj teksta je dostupan na internet stranici: <http://www.mdx.ac.uk/www/study/xMilGov.htm>, posećeno 23. maja 2007. godine)
7. John Stuart Mill, *Considerations on Representative Government*, The Online Library of Liberty, 2005,

- (<http://oll.libertyfund.org/Home3/Book.php?recordID=1263>, posećeno 23. maja 2007. godine)
8. John Stuart Mill, *On Liberty*, Toronto University Press, Toronto, 2006.
  9. Gaetano Mosca, *The Ruling Class*, McGraw-Hill Book Company, New York, 1939.
  10. Videti: Vilfredo Pareto, *The Mind and Society*, Brace & Co, New York, 1935.
  11. Džon Plamenac, *Čovek i društvo* (prvi deo), CID/Pobjeda, Podgorica, 2006.
  12. Džon Plamenac, *Čovek i društvo* (drugi deo), CID/Pobjeda, Podgorica, 2006.
  13. John Plamenatz, *Democracy and Illusion*, Longman, New York, 1973.
  14. John Plamenatz, *The English Utilitarians*, Basil Blackwell Oxford, 1949.
  15. Jacques Rousseau, *Du Contrat Social*, The Online Library of Liberty, 2005, (http://oll.libertyfund.org/EBooks/Rousseau_0374.pdf, posećeno 26. maja 2007. godine)
  16. George H. Sabine, *A History of Political Theory*, Dryden Press, Illinois, 1973.

Vladimir Pavićević

Kada je politički sistem demokratski?

-rezime-

Predstavnička demokratija je sistem vladavine koji podrazumeva interakciju između nosilaca moći koji su izabrani da donose važne odluke u ograničenom vremenskom periodu i građana koji slobodno saopštavaju svoje zahteve onima koji odlučuju i slobodno ih kritikuju. Ovim tekstom preispitujemo elemente i vrednosti predstavničke demokratije kroz kritička promišljanja Džona Plamenca o prednostima i nedostacima predstavničke demokratije koje su ponudili utilitaristi, anarhomarksisti, te predstavnici tzv. akademskog napada na demokratiju - Mihels, Pareto i Moska.

Ključne reči: predstavnička demokratija, jednakost, politička odgovornost, elita.

Vladimir Pavićević

Redefining Representative Democracy

-Summary-

Representative democracy is the system of governance that is based on the interaction between the governing elite and citizens of the community. The elite is elected in free elections and is entitled to make key decisions within the system. Citizens are free to deliver inputs to the decision-makers and make critiques on their work. This paper questions the key elements and values of representative democracy through John Plamenatz's critical study on democracy. We revise Plamenatz's comments on the main ideas of the utilitarians, anarchomarxists and representatives of the academic attack on democracy - Michels, Pareto and Mosca.

Key words: Representative democracy, Equality, Political responsibility, Elite.